

بررسی مآخذ داستان بزرگمهر در شاهنامه فردوسی و تاریخ بیهقی

وحید مبارک^۱، زهرا نظری^۲^۱دانشگاه رازی، mobarak-vahid [AT] yahoo.com^۲دانشگاه رازی، zahanazari2021@gmail.com

چکیده

بزرگمهر که با تعبیر خواب گزارش نشده‌ی انوشیروان به دربار راه می‌یابد، وزیر دانای انوشیروان می‌شود و اصلاحات و تحولات عمده و خردمندانه‌ای را در ایران پایه‌ریزی می‌کند. سخنان حکمت‌آمیز و موعظه‌های عبرت‌انگیز او در شاهنامه یکی از جلوه‌های بارز خرد، است.

نکات نغز و حکیمانه‌ی سخنان بزرگمهر، یادآور پندهای لقمان در قرآن و برخی مبانی حکمی در تمدن اسلامی است. با آن که به نظر برخی هنوز به درستی مشخص نیست که، بزرگمهر حکیم دانای ایرانی و وزیر نامدار خسرو انوشیروان وجود تاریخی داشته یا افسانه‌ی محض و ساخته‌ی داستان سرایان است. اما برخی او را برزویه طبیب می‌دانند، که کلیله و دمنه را با هوشمندی و حسن تدبیر از هندوستان به ایران آورد.

در مقاله حاضر تأثیر مآخذ سرگذشت بزرگمهر، در شاهنامه‌ی فردوسی و تاریخ بیهقی با رویکرد تحلیلی-توصیفی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. آن چه مسلم شد این است که فردوسی و بیهقی این داستان را از یک منبع اخذ نکرده‌اند، چرا که آن چه فردوسی درباره علت غضب شاه و سرانجام بزرگمهر می‌نویسد با تاریخ بیهقی کاملاً متفاوت است. فقط نحوه‌ی مجازات بزرگمهر در هر دو اثر شبیه یکدیگر است. علت این اختلاف را هم شاید پاره‌ای از ملاحظات مذهبی زمان باشد که بیهقی را وادار می‌کند تا برای متهم نشدن به زندقه، داستان را تغییر دهد.

واژگان کلیدی: بینامتنیت، بزرگمهر، شاهنامه، تاریخ بیهقی،

مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

بینامتنیت چیست؟

متن‌ها با هم پیوندهای آشکار و نهان دارند و انواع گوناگون چنین پیوندهایی است که (امکان رشد و توسعه‌ی متن‌ها را فراهم می‌کند و دستاوردهای بشری را از مکانی به مکان دیگر و از زمانی به زمان دیگر منتقل می‌کند. در واقع حفظ و حراست میراث و سنت‌های فرهنگی با همین روابط بینامتنی امکان پذیر است، به علاوه این گونه روابط و پیوندهای میان متنی است که به بشر امکان ویژه رشد و پویایی را می‌دهد و از دیگر موجودات متمایز می‌کند. روابط یک متن با توجه به سرشت متن‌های مرتبط و چگونگی رابطه با متن دیگر تعریف و دسته بندی می‌شوند. هم‌چنین میزان ارتباط یک متن با متن‌های دیگر نیز دارای اهمیت خاصی در مطالعات متنی محسوب می‌شود. در خصوص سرشت متن‌های مرتبط، می-

توان گفت که روابط دو متنی که دارای یک نظام نشانه‌ای باشند با دو متن از دو نظام گوناگون نشانه‌ای، متفاوت خواهد بود. رابطه‌ی بینامتنیت بر اساس هم حضوری یک عنصر در دو متن اتفاق می‌افتد، با روابط بینامتنی است که متن‌ها با یکدیگر مرتبط می‌شوند و تجربیات ناب شعری و هنری و علمی، از یک متفکر و شاعر یا هنرمند به دیگر انسان‌ها گسترش می‌یابد. {۱}

در این مقاله نیز یک عنصر (سرگذشت بزرگمهر) در دو متن شاهنامه و تاریخ بیهقی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد و ضمن یافتن تشابهات می‌کوشد که مآخذ یا مآخذ اصلی آن دو که بر آنها تأثیر گذاشته معلوم و مشخص گردد.

۲-۱ بزرگمهر کیست:

در دیباچه‌ی «اندرز بزرگمهر» در منابع مختلف، مقام و القاب خود را چنین شرح می‌دهد: «وَزْرُکِ مَترِ بوختکان، وینان پَتِ شپستان شتر و اوستیکان خسرو و درین پَت» یعنی: «بزرگمهر پسر بوختک رئیس رأی زنان» («زنده» و نه جمع زن) خاص دربار کشور، ملقب به «اوستیکان خسرو» یعنی پلیس و پاسبان شخص پادشاه و «رئیس دربار» بزرگمهر پسر بوختکان، «بزرگترین دانشمند روزگار انوشیروان بود و از حکیمان و خردمندان نامی ایران است و انوشیروان او را بر عموم وزیران و علمای روزگار خود برتری می‌داد». {۲} بزرگمهر، پسر بوختکان، وزیر با تدبیر و دانشمند انوشیروان، از عارف-منشان و حکیمان ایران پیش از اسلام محسوب می‌شود «او حکیمی بود فرزانه، و فرزانه بود خردمند، و خردمندی بود با تدبیر. حکمت و معرفت زمان خود را در پوشش الفاظ و گفته‌های گونه‌گون و در مجالس و محافل مختلف به شاه و درباریان و سران و رجال کشورش گوشزد می‌نمود که از همه آنها بوی وارستگی استمشام می‌گردد، او حکمت و معرفت خود را در راه خدمت به مردم و انسان دوستی و رعیت‌پروری و کشورداری به کار می‌گرفت و به دیگران حتی به شاه سفارش می‌نمود که از آن بهره گیرند؛ در عمران و آبادانی مملکت و خیر و صلاح دنیا و آخرت مورد استفاده قرار دهد و شاهنشاه ساسانی که سخت بدو دلبسته بود، سخنان و پند و اندرزهایش را به جان و دل می‌شنید و تا حد توان بر کار می‌بست». {۳}

یکی از مظاهر تجلی حکمت و معرفت و عرفان و تدبیر بزرگمهر، سخنانی است که وی در بزم‌های هفتگانه‌ی انوشیروان ایراد کرده است، بزرگمهر خود «رستمی است که هفت خوان او، عبارتند از: هفت بزم معروف انوشیروان. او نماینده آرمان نجبا است، و تجسم گونه‌ای است از فضیلت و خرد؛ که فردوسی آن همه در جای جای شاهنامه از آن ستایش می-کند». {۳}